

משך השהיה בין אכילת בשר לחלב

מאיר דהן

פתיחה

מעשה שהיה (אמיתי), בעיירה דרומית בארצנו הקדושה, בחתונה שהחנן היה מעדת הולנד. היות ומנהגם לאחר סעודה דשנה וטובה, לשתות תה עם חלב וכמה כעבים, בעל השמחה סיכם בכתב עם בעל האולם, שבסוף הסעודה יוגש תה עם חלב וקינוח. בערב החתונה הגיע משגיח הכשרות מטעם הרבנות, ולא האמין למראה עיניו: באולם שאוכלים בו רק בשר וכל מערכת הכלים בשרית יוגש לקינוח חלב?! בו במקום איים על בעל האולם שאם יגיש חלב הוא יבטל את תעודת הכשרות. בעל האולם פנה לבעלי השמחה, והודיע שיש עליו איסור להגיש תה עם חלב, ואם יגיש זאת יבטלו לו את תעודת הכשרות. כמובן שבעלי השמחה לא קיבלו את דבריו, והסבירו לו שזהו מנהגם מדורי דורות. בעל האולם והמשגיח, צעקו עליהם שזה טרף ויהודים לא מתנהגים כך, אפילו חילונים לא באו לאולם מעולם בדרישה כזאת 'ואתם דתיים?! ועוד כהנה וכהנה. בעלי השמחה לא נבהלו מפניהם וטענו שזה מנהג אבותיהם, ומעולם נהגו כך בביתם ובסעודות שהם עושים. סוף סוף שעת החתונה התקרבה, ובעלי השמחה איימו שיביאו בעצמם תה עם חלב ויחלקום. המשגיח בתגובה איים שלא ייתן שיוציאו מנות בשריות בערב זה. בצר להם, פנו בעלי השמחה לרב העיר, שפסק שאמנם הדין עם בעלי השמחה, אך האולם לא נערך להכניס גם חלבי כיון שאין להם מערכות כלים לזה. הרב הציע פשרה, שיוצב בר שתייה חלבי וקינוח בסוף הסעודה בכניסה לאולם¹.

עקב סיפור זה, וכן לכבודו של חג השבועות המרובה במאכלי חלב, וכמו שכתב במשנ"ב (תצד, יב) על הטעם לאכילת מאכלי חלב בשבועות: שלאחר שקיבלו את

1 ועתה מצאתי את שאהבה נפשי בספר יביע אומר (ד, י"ד ז; ו"כ ילקוט יוסף איסור והיתר ג, עמוד תה), המתיר נתינת כשרות למסעדה שנהגת לתת גלידה חלבית אחרי ארוחה בשרית שהכשרות היא על האוכלים ובוה מצילים את האוכלים מאכילת נבילות ושרצים והאיסור שאוכלים חלב אחר בשר אינו איסור מן התורה. וכ"כ באגרות משה (י"ד א, נב). אך בשרית ציץ אליעזר (יא, נה) לא הסכים לדבריהם. ע"ש.

התורה, "וירדו מן ההר לביתם, לא מצאו מה לאכול תיכף כי אם מאכלי חלב. כי לבשר צריך 'הכנה רבה': לשחוט בסכין בדוק כאשר ציוה ה', ולנקר חוטי החלב והדם, ולהדיח ולמלוח, ולבשל בכלים חדשים, כי הכלים שהיו להם מקודם, שבישלו בהם באותו 'מעת לעת' נאסרו להם, על כן בחרו להם לפי שעה 'מאכלי חלב', ואנו עושים זכר לזה"². וכיון שרבו המנהגים באכילת הסעודות, אלו נהגים בבוקר חלב ואח"כ בשר, ואלו נהגים בשר ואח"כ חלב, אמרתי בלבי שכל בן תורה צריך שיהיה לו יד ורגל בנושא זה.

במאמר זה אספתי וקבצתי כעמיר גורנה את דעות הפוסקים והשתלשלות ההלכה, ומובא בספר אור לציון (זכרון הדסה - חכמה ומוסר, עמ' סג): "ישנם המפלפלים בסברות או בהגדרות לברר אם זה היסוד של ההלכה או לא, אמנם זה מחדד את השכל מאוד וזהו דרך לימוד ההלכה אבל את ההלכה עצמה אינם יודעים, לכן ישים דגש על לימוד ההלכה עצמה". ונלמד מהמקורות ועל מה הם מתבססים, ונדע שיש מקום לכבד מנהגים אלו, וח"ו שלא נוציא לעז על הראשונים. ויקוים בנו "והאמת והשלום אהבו" ו"יאכלו ענווים וישבעו".

הקדמה

מצינו בשלושה מקומות בתורה את האיסור "לֹא תִבְשַׁל גְּדֵי בַחֲלָב אִמּוֹ" (שמות כג, יט; שם לד, כו; דברים יד, כא).

כידוע, כל מילה בתורה היא מדויקת, אם כן, מדוע יש צורך לחזור שלוש פעמים על אותה מצווה באותן מילים?

ודרשו חז"ל בגמרא: "דבי רבי ישמעאל תנא: 'לא תבשל גדי בחלב אמו' ג' פעמים; אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול" (חולין קטו:).

כלומר, הכוונה היא: **לאיסור בישול בשר בחלב**; **לאיסור אכילת בשר בחלב** ו**לאיסור הנאה מבשר בחלב שנתבשלו יחד**.

מן התורה, איסור אכילת בשר בחלב הוא רק לגבי בשר וחלב שבושלו ביחד, אולם חכמינו (חולין קד:; טור ושו"ע י"ד פו, א) אסרו לאכול בשר בחלב אף אם לא נתבשלו ביחד, ואפילו נתערבבו כשהם צוננים, כגון שאוכל בשר ואיתו גבינה, או שותה איתו חלב קר.

2 כמובן שאוכלים בחג השבועות גם בשר, שהרי אין שמחה אלא בבשר ויין (שו"ת יחווה דעת ו, לג).

חז"ל (חולין קה). אף הורו לנו שיש להמתין בין אכילת בשר לאכילת חלב, והסבירו הראשונים, שהדבר בגלל שני טעמים: האחד, שהבשר הנאכל ממשיך את טעמו בפה עד שש שעות. והשני, מפני הבשר שנתקע בין השיניים, ועד שש שעות עדיין טעמו עליו ואחרי שש שעות הוא כבר נסרח.

ומכיוון שהאדם רגיל לאכול גם בשר וגם חלב במשך היום, הפרידו גם בכלים, וקבעו שאסור לאכול על שולחן אחד בשר וחלב, אלא אם יש הפסק מפה או כלי מיוחד ביניהם.

טעמי איסור אכילת בשר בחלב

פשוט וברור שאסור לאכול בשר וחלב ביחד, ונאמרו כמה טעמים בדבר:

1. **רבנו אברהם אבן עזרא** (שמות כג, יט. הפירוש הארוך): "אין לנו צורך לבקש מה טעם איסורו, כי נעלם מעיני הנבונים. אולי היה, כי אכזריות לב הוא לבשל הגדי עם חלב אמו, כדרך 'ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו'. גם 'לא תקח האם על הבנים'. ומנהג רוב האדם שאין להם צאן, ויקנו החלב בשוק, והחלב יהיה מאוסף משייות רבות. אולי הקונה הגדי לא ידע אנה אמו, והנה אם קנה חלב, אולי יש בו מחלב אם הגדי שקנה ויהיה עוֹבֵר. וכל ספק שהוא מן התורה לחומרא".

2. **רבנו בחיי** (שמות כג, יט): "טעם המצוה הזאת לפי שהוא מטמטם את הלב, שהרי החלב נעשה מן הדם והדם מזוג רע ומוליד אכזריות, ואחד מטעמי האיסור שבו שאינו מקבל שינוי והתפעלות בגוף כשאר הדברים הנאכלים ולכך טבעו הרע נשאר בתוכו מבלי שינוי, ואף על פי שנסתנה עכשיו מדם לחלב וקיבל שינוי והתפעלות שהועתק לדבר אחר, מכל מקום כשחוזר ומערבו עם הבשר הרי חוזר לכח הדם וטבעו הראשון כבתחילה, והתערבם יחד מטמטם הלב ומוליד גסות ותכונה רעה בנפש האוכל. וכן דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת. ומה שזכרה מצוה זו לעולם אצל החגים כדי להזהיר את ישראל העולים בכל שנה שלש פעמים לרגל למקום הנבואה שלא יטמטמו הלב במאכלים אסורים אלא שיהיה חומר שלהם וך וצלול להתבונן בדרכי התורה ויהיה לבם הוכן להשגת ידיעתו יתברך".

3. **רמב"ם** (מורה נבוכים ג, מח): "אבל אסור בשר בחלב הרי עם היותו מזון גס מאד בלי ספק, וגורם מלוי רב, אין הדבר רחוק לדעתי שיש לעבודה זרה בכך שייכות, ושמה כך היו אוכלין בעבודה מעבודותיה או באד מאדיהם. וממה שמחוק את זה לדעתי, שאסור בשר בחלב הזכירו פעמים בתחלת הצווי בו כאשר הזכיר מצות החג, שלש

פעמים בשנה וגו', וכאלו יאמר בחגיכם וביאתכם בית ה' אלהיך לא תבשל מה שתבשל שם בצורה פלונית כפי שהיו הם עושים, זהו המתקבל יותר לדעתי בטעם איסורו, אלא שלא ראיתי זה כתוב מה שעיינתי בספרי הצאבא" (וראה שם ג, לב).

4. **כלי יקר** (שמות כג, יט): מיוזג של כוחות מנוגדים - "שמצוה זו היא מענין איסור כלאים וערבוב הכוחות".

5. **טעם החוקרים** (מובא בילקוט יוסף איסור והיתר ג, עמ' ז): הקיבה מפרישה חומר הגורם לעיכול הבשר בקיבה, וע"י מחקרים התברר, שהחלב מפסיק את פעולת חומר ההפרשה וגורם להפרעה בעיכול הבשר.

חומרת איסור בשר בחלב

מובא בבית יוסף (או"ח סימן קעג) מהזהר הקדוש בפרשת משפטים (דף קכה ע"ב): "כל מאן דאכיל האי מיכלא [בשר בחלב] דאתחבר חדא או בשעתא חדא או בסעודתא חדא ארבעין יומין אתחזי גדיא מקלסא בקלפוי לגבי אינון דלעילא וסיעתא מסאבא מתקרבין בהדיה וגרים לאתערא דינין בעלמא דינין דלא קדישין. תאנא במה זכו דניאל חנניה מישאל ועזריה דאשתזיבו מאינון נסיוני אלא בגין דלא אסתאבו במיכליהון" (תרגום: כל מי שאוכל בשר בחלב מחוברים יחד או בשעה אחת או בסעודה אחת ארבעים יום, נראה צורת גדי בעור האדם כדי שיכירוהו סיעות הטומאה, וגורם לעורר דינים שאינם קדושים. למדנו: במה זכו דניאל חנניה מישאל ועזריה שניצלו מאותם נסיונות, אלא משום שלא נטמאו במאכלם). ובגמרא (פסחים מד:): "דהאי לחודיה שרי והאי לחודיה שרי ובהדי הדדי אסור". דהיינו, שמצינו בבשר וחלב דבר מיוחד: שני דברים המותרים כל אחד בפני עצמו, כאשר מתחברים יחד דרך בישול - נאסרים, אפילו שניהם היתר!

היאך אברהם אבינו נתן למלאכים בשר וחמאה

נשאלת השאלה, כיצד אברהם אבינו נתן למלאכים לאכול בשר וחמאה, ככתוב: "ויקח חמאה וחלב וכן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם, והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו" (וירא יח, ח)?

נביא שני תירוצים שנאמרו בדבר:

רש"י (שם, ד"ה וכן הבקר אשר עשה): "אשר תקן, קמא שתקן, אמטי ואייתי קמייהו". והיינו, שבתחילה הביא להם חמאה וחלב, ורק אח"כ הביא להם את בן

הבקר (שפתי חכמים שם, אות ז).

ויש שפירשו (ראה מלבי"ם שם) שבן הבקר אשר עשה אברהם נברא בספר היצירה, ואין לו דין בשר בחלב, לכן לא היו צריכים להמתין.

שהייה בין אכילת בשר לאכילת גבינה

מלבד האיסור לאכול בשר עם חלב, הוסיפו חז"ל סייג, שצריך לעשות הפסקה בין אכילת בשר לאכילת חלב. הגמרא בחולין מביאה (קה.:

בעא מיניה רב אסי מרבי יוחנן: כמה ישהה בין בשר לגבינה? א"ל ולא כלום, איני? והא אמר רב חסדא: אכל בשר - אסור לאכול גבינה, גבינה - מותר לאכול בשר! אלא כמה ישהה בין גבינה לבשר? א"ל ולא כלום. גופא. אמר רב חסדא: אכל בשר - אסור לאכול גבינה, גבינה - מותר לאכול בשר. אמר ליה רב אחא בר יוסף לרב חסדא: בשר שבין השינים מהו? קרי עליה 'הבשר עודנו בין שיניהם'. אמר מר עוקבא: אנא להא מלתא חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא כי הוה אכיל בשרא האידנא לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא. ואילו אנא, בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחרייתא אכילנא.

טעמים לשהייה בין בשר לחלב

דעת רש"י (חולין קה. ד"ה אסור): משום דבשר מוציא שומן והוא נדבק בפה ומאריך בטעמו.

דעת הרמב"ם (מאכלות אסורות ט, כח): משום בשר שבין השינים "שאינו סר בקינוח". ונקרא "בשר" עד שש שעות, ואח"כ הוי כמעוכל (פרישה).

נפקא מינה בין טעמו של רש"י לטעם הרמב"ם:

1. לעס ולא בלע (כגון לועס בשר לתינוק): לדעת רמב"ם - כיון שלעס בשיניו צריך להמתין. אך לדעת רש"י - לא צריך להמתין כיון שלא בלע את הבשר ואין טעם נמשך בפה.

2. בלע בשר בלי לעיסה (או שיש לו שיניים תותבות ומחליפן אחרי שאוכל בשר): לדעת רמב"ם - כיון שלא לעס לא צריך להמתין כלל. אך לדעת רש"י - כיון שטעם הבשר נמשך בפה צריך להמתין.

שיעור ההמתנה

כאן נשאלות כמה שאלות: אנחנו מבינים שצריך לשים גבול בין אכילת בשר לאכילת גבינה, אך מה הגבול? מה הפירוש "סעודתא אחרינא" שמר עוקבא שהה מסעודה לסעודה? כמה שעות צריך להמתין בין אכילת בשר לאכילת גבינה? נחלקו הפוסקים בשיעור ההמתנה:

1. **רא"ש** (פסקי הרא"ש חולין, פרק ח סימן ה): צריך להמתין מזמן סעודת הבוקר עד זמן סעודת הערב (אך הרא"ש לא פירש כמה זמן זה).
2. **רמב"ם** (משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות ט, כח): "מי שאכל בשר בתחלה, בין בשר בהמה בין בשר עוף, לא יאכל אחריו חלב עד שיהיה ביניהן כדי שיעור סעודה אחרת, והוא כמו שש שעות, מפני הבשר של בין השיניים".
3. **בלחם משנה** (שם) מוסבר מקורו של הרמב"ם, שזמן הסעודה הראשונה של מר עוקבא היה בשעה ששית, כסעודת ת"ח עפ"י הגמרא (שבת י): "ששית מאכל תלמידי חכמים", והמתין שש שעות עד הערב.
4. **גליון מהרש"א** (פט, ו): בימות החורף אין בין סעודת צהריים לערב אלא ארבע שעות.
5. **תוספות** (חולין קה: ד"ה לסעודתא) **ובה"ג** (מובא בב"י פט): סוברים שלא מדובר בסעודה שרגילין לעשות אחת שחרית ואחת ערבית, אלא אפילו לאלתר אם סילק השולחן ובירך.
6. **תרומת הדשן** (הגהות לשערי דורא סימן ו, ב): רבים נוהגים להקל ועושים פשרה וממתנים שעה אחת (ובגר"א [יר"ד פט, סק"ו] ציין את הזהר [שמות קכה ע"ב] כמקור למנהג).
7. **רבנו ירוחם** (איסור והיתר המיוחס לו, סימן לט): "אכל בשר אסור לאכול גבינה עד סעודה אחרת... והוא ג' שעות כרש"י³..."

פסיקת ההלכה

כתב הטור (יר"ד פט):

אכל בשר, לא שנא בהמה חיה ועוף, לא יאכל גבינה אחריו עד שישהה כשיעור שמזמן סעודת הבוקר עד סעודת הערב שהוא ו' שעות. ואפי' אם שהה כשיעור, אם יש בשר בין השינים - צריך להסירו. ובתוך הזמן, אפי' אין בשר בין השינים - אסור **לפי שהבשר מוציא שומן ומושך טעם עד זמן ארוך**, ולפי זה הטעם - אם לא אכלו, אלא שלעסו לתינוק - א"צ להמתין, דכיון שלא אכלו אינו מוציא טעם.

והרמב"ם נתן **טעם לשהייה משום בשר שבין השינים**. ולפי דבריו, לאחר ששהה כשיעור - מותר אפילו נשאר בשר בין השינים, והלועס לתינוק - צריך להמתין, וטוב לאחוז בחומרי ב' הטעמים.

וכן כתב בבית יוסף (אוי"ח קעג): "מיהו טוב לאחוז בחומרי ב' הטעמים".

מזן בשו"ע (יו"ד פט, א) פסק כשני הטעמים: "אכל בשר, אפילו של חיה ועוף, לא יאכל גבינה אחריו עד שישהה שש שעות, ואפילו אם שהה כשיעור - אם יש בשר בין השינים צריך להסירו. והלועס לתינוק צריך להמתין".

הרמ"א (שם) הביא מנהגים שונים בדבר:

ואם מצא אחר כך בשר שבין השינים ומסירו - צריך להדיח פיו קודם שיאכל גבינה.

[א] ויש אומרים דאין צריכין להמתין שש שעות רק מיד אם סלק ובירך ברכת המזון מותר על ידי קנוח והדחה (תוס' ומרדכי).

[ב] והמנהג הפשוט במדינות אלו - להמתין אחר אכילת הבשר **שעה אחת** ואוכלין אחר כך גבינה. מיהו, צריכים לברך גם כן ברכת המזון אחר הבשר (עי' פ' הארוך והגהות ש"ד), דאז הוי כסעודה אחרת דמותר לאכול לדברי המקילין, אבל בלא ברכת המזון - לא מהני המתנת שעה ואין חילוק אם המתין השעה קודם ברכת המזון או אחר כך. ואם מצא בשר בין שיניו אחר השעה - צריך לנקרו ולהסירו (ממשמעות הר"ן). ויש אומרים דאין לברך ברכת המזון על מנת לאכול גבינה (ארוך בשם מהר"ח), אבל אין נזהרין בזה.

[ג] ויש מודקקים להמתין **שש שעות** אחר אכילת בשר לגבינה, וכן נכון לעשות.

על כך כתב **הש"ך** (שם, ס"ק ח): "וכן נכון לעשות, וכ"כ **מהרש"ל** (ים של שלמה חולין ח, ט) דכן ראוי לעשות לכל מי שיש בו ריח תורה!"

וכן כתב האור החיים הקדוש (פרי תואר סג, ה): "אין לסמוך על שום קולא להתיר לאכול גבינה אחר בשר בפחות מו' שעות".

ממתי מונים את משך זמן השהייה

דעת הש"ך (שם, סק"ג), דגול מרבבה (שם), דרכי תשובה (שם סק"ד), כף החיים (שם אות ט) וילקוט יוסף (אור"ה ג, עמ' שצא) - מאז סיום אכילת הבשר. ערוך השולחן (שם ד) - יש להמתין מסוף הסעודה. ולדעת מקצת הפוסקים (של"ה במסכת שבועות, נר מצוה ח; שערי תשובה אר"ח תקבט, ב) - מסיום ברכת המזון.

מנהגים שונים בהמתנה בין אכילת בשר לאכילת גבינה

יוצאי גרמניה: נהגו שלוש שעות, לשיטתם עשו פשרה בין המחמירים למקילים ותפסו את דרך האמצע (דרכי תשובה פט, ו).

יוצאי הולנד: נהגו שעה אחת בלבד כדעת הגהות שערי דורא, מובא בקיצור לשו"ע של הרב אהרן פויפר (ח"א י, טז) ובספר הכשרות לרב יצחק יעקב פוקס (פרק י, הערה עג).

יביע אומר (א, ד): במקום הצורך, מדייק מלשון הרמב"ם "כמו שש שעות", דיש מקום לומר דלא בעינן שש שעות ממש אלא סמוך לשש שעות ודי אפ' בחמש וחצי שעות. ובמאירי (מגן אבות ט) כתב: "שש שעות או חמש". וכן דעת הרב יוסף שלום אלישיב (מובא בספר הכשרות פ"י, הערה עו).

מנהג מקובלי בית אל (מנהג הרב מאיר יהודה גץ, עפ"י טעמי מצוות לארז"ל, פרשת משפטים): להמתין עשרים וארבע שעות כאביו של מר עוקבא (ושאלתי לחברי, רבי מיכאל סעייד הי"ו: והרי מנהג בית אל לא לאכול בכלל בשר בימות השבוע? והשיב לי, כגון במוצ"ש, שאוכלים בסעודה רביעית בשר, לא אוכלים מוצרי גבינה עד לאחר עשרים וארבע שעות).

כאמור לעיל, השהייה בין אכילת בשר לחלב היא מדרבנן, ואם מסופק האם עבר הזמן או לא, יכול לאכול מיד, שספק דרבנן לקולא.

אכילת בשר לאחר אכילת גבינה

כתוב בגמרא: "תנא אגרא חמוה דרבי אבא: עוף וגבינה נאכלין באפיקורן. הוא תני לה והוא אמר לה [שאפיקורן פירושו] בלא נטילת ידים ובלא קינוח הפה. רב יצחק בריה דרב משרשיא איקלע לבי רב אשי, אייתו ליה גבינה - אכל, אייתו ליה בשרא - אכל ולא משא ידיה; אמרי ליה: והא תאני אגרא חמוה דרבי אבא עוף וגבינה נאכלין באפיקורן, עוף וגבינה - אין, בשר וגבינה - לא! אמר להו: הני מילי בליליא, אבל ביממא הא חזינא נידיים ריקניות שאין דבוק בהם כלום. רש"י" (חולין קד:).
"כמה ישוהה בין גבינה לבשר? א"ל ולא כלום. אמר רב חסדא: אכל בשר אסור לאכול גבינה, גבינה מותר לאכול בשר" (שם קה:).

פשוט שאין צריך להמתין כלל, וכן פסק מרן בשו"ע (יו"ד סימן פט, ב). אלא יש צורך: 1. לרחוץ ידיו (אלא אם אכל במזלג, פמ"ג כ). 2. לקנח פיו. 3. להדיח את פיו. טעם הדבר הוא, מפני ששומן הגבינה נדבק.
אך אם המתין שעה אחת, נראה שאין צריך בכל הנזכר (ספר הכשרות י, מח. עפ"י ש"ך יו"ד פט, ז).

הרמ"א (שם), הביא שיש מחמירין להמתין שש שעות.
מנהג חסידים וחלק מיוצאי מרוקו להמתין כחצי שעה (ראה שו"ת או נדברו ד, מב; באר משה ד, נד).